

AZ ISKOLÁZOTTSÁG TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEI MAGYARORSZÁGON

Szakmai körökben többször írtak már arról az "oktatási boom"-ról, amely a hetvenes évek közepén a magyar középfokú oktatásban bekövetkezett. Ezt a várható folyamatot a vonatkozó statisztikai vizsgálatok már a hatvanas és hetvenes évek fordulóján valószínűsítették (Nagy, 1972, 48–59.). Úgy tűnik, az oktatásügy irányítását mégis váratlanul érte. Olyannyira, hogy sem a tervezés számítási háttéranyagai, sem a különböző irányítási és reformdokumentumok nem vetettek idejekorán számot vele (Kálmán, 1973.). Amikor pedig maga a tömegméretű továbbtanulási jelenség bekövetkezett, az irányítószervek jobbra a vele időben egybeeső — bár okságilag természetesen össze nem függő — demográfiai hullámmal és várható hatásával voltak elfoglalva. Csupán a hetvenes és nyolcvanas évtized fordulóján érlelődött meg az a fölismerés, hogy a középfokú továbbtanulás tömegessé válása egy nemzetközi tendencia hazai jelentkezése; és hogy ennek a társadalmi jelenségnek számos további, nem várt hatása van, sőt lesz az oktatási rendszerben (Kozma, 1982.).

A fentiekből következik, hogy máig nem elemeztük részletekbe menően sem ennek az "oktatási boom"-nak az okait, sem pedig a következményeit. És mert a jelenség leírására főképp makrostatisztikai adatokkal rendelkezünk, nem ismerkedtünk meg a természetével sem. Időszerűnek látszott most már e folyamatnak a természetrajzával részletesebben is megismerkedni, amint ez más hasonló természetű társadalmi igényterjedésnél szokásos. Ebből a célból kezdtük azt a vizsgálatunkat, amelynek eszköze főként társadalomstatisztikai, szemléletmódja pedig szociálökölógiai. A korábbiakban már visszatérően számoltunk e vizsgálat sorozat eredményeiről (Forray, 1983., 1984.; Kozma, 1980., 1983.; Benedek—Forray—Kozma, 1983.; Deák és mtsai, 1984.; Nagy, 1984.). Jelen tanulmányunk a vizsgálat következő lépésének eredményeit kívánja megismertetni.

Kutatásunk itt ismertetett szakaszát Forray R. Katalinnal együtt végeztük (vö. Forray—Kozma, 1986.). Az OTTIR adatrendszer e célra szükséges ki-

egészítésében Vécsey Pál (Városépítési Tudományos és Tervező Intézet) és Prill Mária (MTA Számítástechnikai Kutató Intézet) működtek közre. A matematikai statisztikai kapcsolatvizsgálatokat Hoffer János (MTA SZTAKI) vezette. A kartográfiai munkálatot Schwertner János (Tervgazdasági Intézet) végezte a VÁTI Számítástechnikai Osztályának közreműködésével. A vizsgálat jelen szakaszt az Oktatáskutató Intézet, valamint az Országos Pedagógiai Intézet együttesen finanszírozta. Valamennyiük támogatásáért köszönetet mondunk.

A vizsgálatról

Az iskolázottság területi egyenlőtlenségeinek eddigi vizsgálata (például Coleman, 1975., 1981.; Beers—Reardon, 1974.; Benedek—Forray—Kozma, 1983.; Répássy—Vámos, 1985. stb.), valamint a vonatkozó irányítási tapasztalatok (Kovács—Kozma, 1983., 1984.) meglehetősen egyértelművé tették, hogy az iskolázottság és az iskolázatlanság az ország területén szorosan kötődik a települések általános fejlettségéhez, földrajzi elhelyezkedésükhöz, kommunális stb. ellátottságukhoz, valamint társadalmi-kulturális tradícióikhoz és gazdasági-társadalmi fejlődésük perspektíváihoz.

Bár a kutatások számos adatot föltártak, és jelentős összefüggésekre mutattak rá, lényegében nyitva hagytak két kérdést. Az egyik annak a mérlegelése, hogy a különböző, feltételezhető kísérő tényezők közül melyik kötődik szorosabban és melyik lazábban a népesség iskolázottságához a nyolcvanas évek Magyarországon. A másik — ennél fontosabbnak látszó — kérdés pedig az, hogy az iskolázottság mennyiben tekinthető szerves folyamánynak, illetve mennyiben következik beköltözésekből vagy tömeges népességcseréből. A helyzet leírását tekintettük jelenlegi kutatásunk céljának.

Eszközünk a többváltozós statisztikai elemzés volt, különböző forrásokból — elsősorban az 1980-as népszámlálásból — származó adatokkal. A többváltozós elemzés eredményeit grafikus úton — főként az itt bemutatandó térképeken — jelenítettük meg. Az elemzéshez azt a statisztikai adatbázist alkalmaztuk, amelyet 1981—85. között alakítottunk ki az Oktatáskutató Intézet támogatásával (részletesen ismerteti Benedek—Semjén, 1986.).

A vizsgálat során a következő dimenziókat alakítottuk ki: iskolázottság, korszerkezet, vándorlás, foglalkozási összetétel, kommunális ellátottság és oktatásügyi ellátottság. Vizsgálatunkat a következő lépésekben végeztük el.

Első lépésben az iskolázottság mutatóit vittük térképre Magyarország összes településén, és tanulmányoztuk az iskolázott és iskolázatlan települések elhelyezkedését a településstruktúrában, illetve összefüggéseiket.

Második lépésben az iskolázottság és a többi dimenzió változóinak összefüggéseit számítottuk ki és elemeztük. Ennek révén szignifikáns együttjárásokat állapíthattunk meg; kiszűrhetjük azokat a változókat, amelyeknek az iskolázottsághoz való kapcsolása nem szükséges vagy nem igazolható; illetve bizonyítottuk, hogy az iskolázottság dimenzióját más és más mutatóval mérve más és más értelmező tényezőcsoport válik fontosabbá.

Harmadik lépésben különböző szempontok szerint válogattunk ki olyan településeket, amelyek statisztikailag homogéneknek tekinthetők. Azt vizsgáljuk, hogy a különböző szempontokból homogenizált településcsoportokban az iskolázottság egyik vagy másik változójához milyen további változók, változócsoporthoz kapcsolhatók.

Végül negyedik lépésben komplex településcsoportokat (a szakirodalom szociotípusoknak is nevezi őket, vö. Forray, 1983.) válogattunk ki. Azt keressük, hogy a fejlesztés milyen — alternatív — stratégiái ajánlhatók a számukra.

Jelen tanulmány az első lépés eredményeit mutatja be. Az iskolázottság területi megoszlásának leírásánál az iskolázottság mérésére használt mutatók értékeiből indultunk ki (a 0—7 osztályt végzettek, az érettségizettek, a diplomások, illetve az érettségizettek és diplomások összevont aránya egy-egy település népességében). Adataink az 1980-as népszámlálásból vett, illetve számított adatok. Köztük van még egy, amely az iménti felsorolásból hiányzik, és ez a népesség által elvégzett iskolai osztályok átlagos száma. Az ország 3121 településéről nyert adatokat osztályközökbe osztottuk úgy, hogy egy-egy mutatóval jellemezve a települések folyamatos csoportjait alakíthassuk ki (köztük Budapest). Ezzel a települések sajátos térszerkezeti képeit kaptuk meg, amelyek jelentős mértékben egybeesnek korábbi településfejlettségi ismereteinkkel, azonban számottevőek az eltérések is.

Az iskolázottság mutatóinak területi megoszlása

Átlagos iskolai végzettség. Az átlagos iskolai végzettség mutatójának területi megoszlásával kell kezdenünk. (Ennek a mutatónak a területi megoszlását más összefüggésben röviden már ismertettük, vö. Kozma—Schwertner, 1986.). Itt föl hívjuk a figyelmet az ország városhálózatának már megismert jellegzetességeire, ezek a következők: az iskolázottak—iskolázatlanabbak elhelyezkedése egy körülbelül északnyugat—délkeleti tengely mentén; a főváros és körzetének egyfajta sugaras megjelenése; egyes nagyvárosok kisebb jelentőségű, de még mindig vélelmezhető hatása a

környezetére; az ország hagyományosan aprófalvas településeinek látványos lemaradása kulturális szempontból is (az ún. délnyugat–északkeleti tengely és a peremvidék); a délkelet-alföldi viszonylagos fejlettség az iskolázottság szempontjából.

Iskolázatlanság. Elemzésre választott másik iskolázottsági mutatónk az általános iskolát be nem fejezettek aránya a 14 évesnél idősebbek között. Ennek a mutatónak térbeli megoszlását 1. térképünkön mutatjuk be. A több mint 3000 települést — amely az 1980-as hivatalos helységnévtárban szerepelt — hat csoportba osztottuk aszerint, hogy az általános iskolát el nem végzettek aránya a lakosok között 40%-nál kevesebb, 40–45%, 45–48%, 48–51%, 51–55% vagy annál is több. A bemutatott térkép tanulmányozásához a következő szempontokat vetjük föl.

Az adatok szerint Budapesten a legkedvezőbb a helyzet. Budapest és a hozzá közvetlenül csatlakozó néhány település tartozik ebből a szempontból a legkevésbé iskolázatlan települések csoportjába.

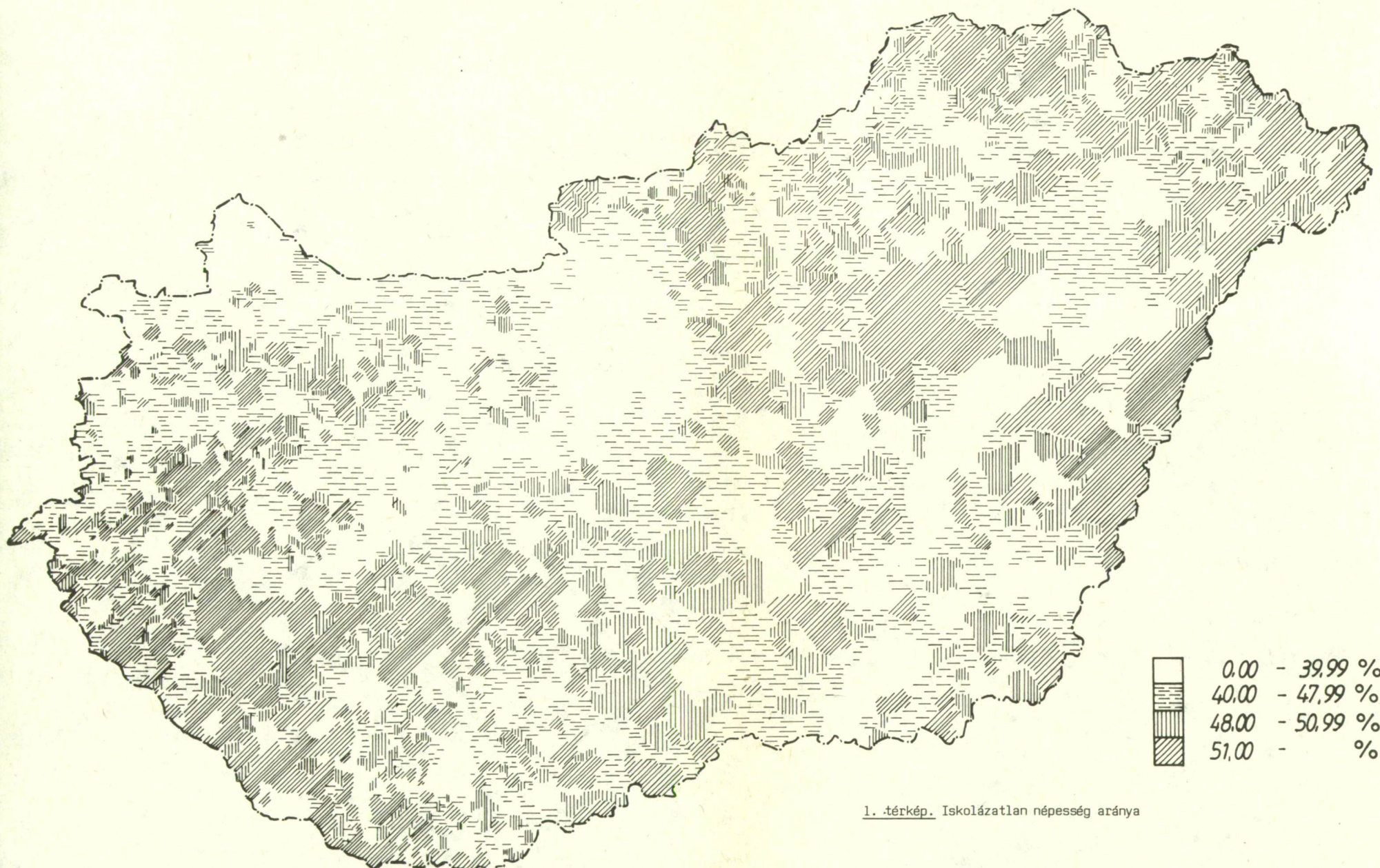
A 40% alatti végzetlenségi arány továbbá jellemző az ország Duna menti, északnyugati településeire, szinte összefüggő tengelyként (Komárom és Győr-Sopron megye északi települései). Ez a régió — az Észak-Dunántúl — egyébként is a legalacsonyabb iskolázatlansági arányokkal dicsekedhet.

Az imént már említett képzeletbeli tengely ezen a térképen is jól kivehető. Ennek az északnyugati–délkeleti tengelynek a mentében találjuk a legkevésbé iskolázatlannal rendelkező településeket. E képzeletbeli tengelytől északkeletre is, délnyugatra is látványosan rosszabb a helyzet.

A Dél-Dunántúlon Tolna és Baranya északi fele — nagyjából Pécs és környéke — kedvezőbb helyzetű; az észak-magyarországi régióban Miskolc és szűkebb környezetének helyzete mondható még viszonylag kedvezőbbnek. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a Délkelet-Alföld statisztikája ebből a szempontból mennyivel kedvezőbb képet mutat, mint az Alföld középső, illetve északi fele. Ez utóbbi részek — nagyjából Szolnok és Hajdú-Bihar megye települései — a számunkra vártnál sötétebb képet festenek.

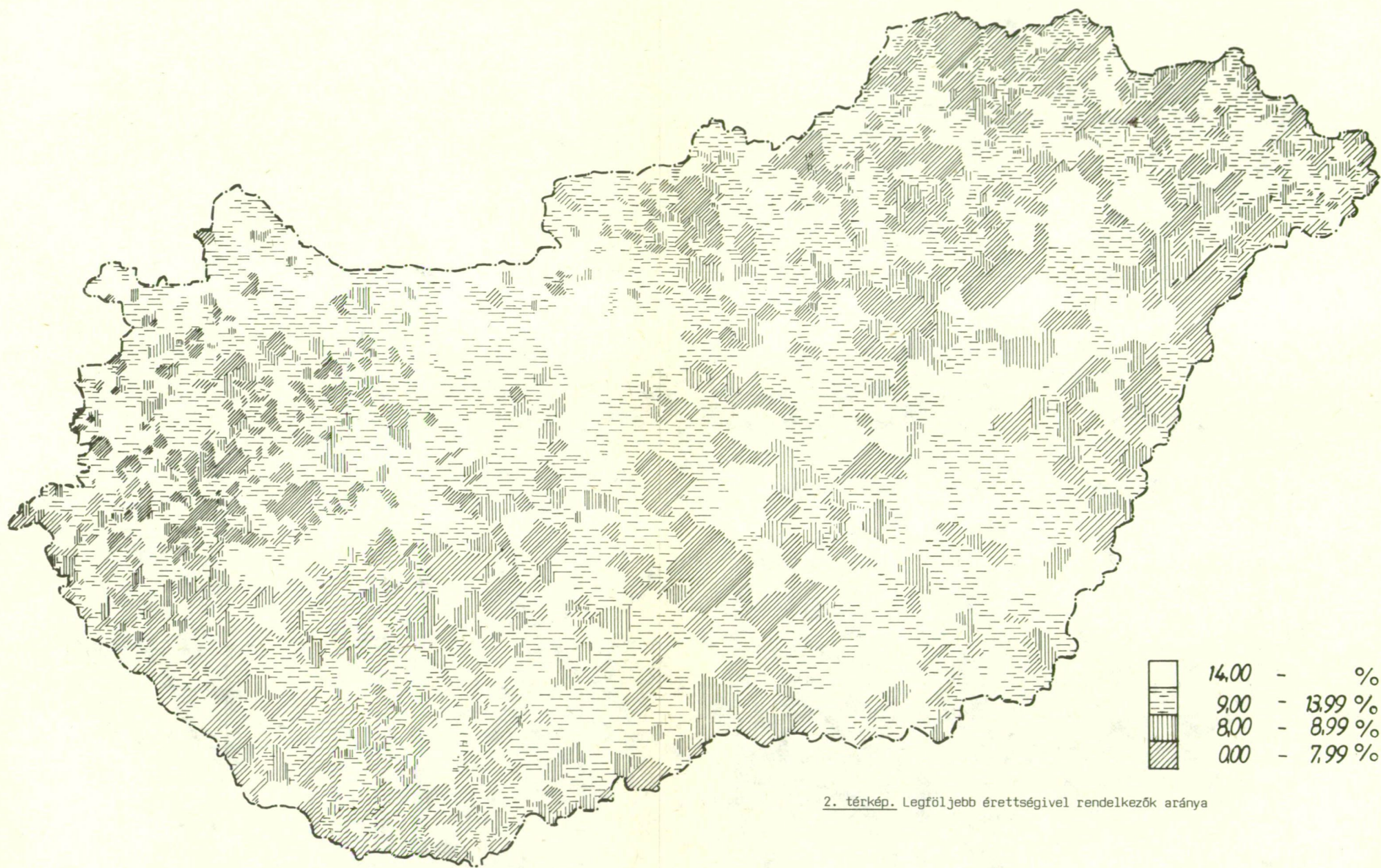
A Dél-Dunántúl aprófalvas településeinek, valamint a Cserehát településeinek súlyos állapota eddig is ismert volt. Föl kell azonban hívunk a figyelmet a Szamos—Kraszna és az országhatár közt fekvő szatmári településekre, valamint a Délkelet-Alföld néhány olyan településére, amely a Körösök és az országhatár közé esik. Ez utóbbiak összefüggően kedvezőtlen képet mutatnak (a volt bihari részek).

Az iskolázatlanság térbeli megoszlását tanulmányozva összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy 1980-ban ennek kritikus területei az ország jól ismert ap-

	0.00 - 39.99 %
	40.00 - 47.99 %
	48.00 - 50.99 %
	51.00 - %

1. térkép. Iskolázatlan népesség aránya

White	14,00	-	%
Horizontal lines	9,00	-	13,99 %
Vertical lines	8,00	-	8,99 %
Diagonal lines	0,00	-	7,99 %

2. térkép. Legfőbb érettségivel rendelkezők aránya

rófalvas térségei, emellett a szatmári falvak (a Szamos mente), az Alföld középső térségének nagy települései, valamint a Körösök és az országhatár közé eső települések összefüggő csoportja.

Középfokú végzettség. A 2. térkép a legfőljebb érettségivel rendelkezők arányát tünteti föl településenként a 18 évesnél idősebb lakosok között. A legfeljebb érettségivel rendelkezők tulajdonképpen az általános és középiskolát végzetteket foglalják magukba, akik azonban már nem tanultak felső fokon tovább. A legalább érettségivel rendelkezők csoportjába a középiskolát és felsőfokot végzetteket soroltuk be. (Erről térképet technikai okok miatt nem közlünk.) További statisztikai elemzéseink során úgy találtuk, hogy ez az utóbbi mutató az iskolázottság egyik legérzékenyebb indikátora (a másik az általános iskolát el nem végzettek aránya). Ahhoz azonban, hogy az iskolázatlanság térbeli megoszlásával vethessük egybe, jobbnak látszik az előző indikátort föltüntető térkép (legfeljebb érettségizettek). A térképen ismét hat osztályközt alkottunk aszerint, hogy adott település 18 évesnél idősebb lakosai között 0% érettségizett fordul elő, egészen a 11 és több %-os előfordulásig. A legfeljebb érettségizettek arányát az iskolázatlanok aránymegoszlásával egybevetve alapvető térbeli különbségeket nem találunk. Vannak azonban számottevő eltolódások, amelyeket a következőkben jellemezhetünk.

Az általános és középiskolát végzettek viszonylag magas aránya még jobban kiemeli az ország északnyugati településeinek kedvező helyzetét. Fölhívjuk a figyelmet arra, hogy az Űrség és a Hetés kistelepülései ezen az ábrázoláson mennyivel jobb képet mutatnak, mint az iskolázatlanok (viszonylag magas) arányát tekintve.

Heves és Szolnok megye északi részének települései ezen a térképen ugyancsak valamivel kedvezőbb "helyezést" értek el, mint az előző, iskolázatlansági arányok tekintetében. Feltűnő ugyanez a szatmári kistelepülések esetében is.

Bár a Dél-Dunántúl apró falvaiban is jobb helyzet mutatkozik az érettségizettek arányát tekintve ezen a területen, valamint Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár határ menti falvaiban az érettségizettek aránya nagyjából éppen olyan kedvezőtlen, mint amelyet az iskolázatlanok arányait szemlélve várni lehetett.

A főváros egyértelmű előnye pedig valamit csökkent más településekhez képest, ha az érettségizettek arányai alapján mérlegeljük. Ugyanakkor centrális helyezése, valamint a közvetlen csatlakozó néhány település ("sugaras megoszlás") változatlanul érvényes az érettségizettek arányait tekintve is.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a középfokú végzettség szempontjából legfejlettebb régióknak a fővároson és a csatlakozó néhány településen túl a Dunántúl északi régiója mutatkozik. E tekintetben a vártnál fejlettebb képet nyújt az Északi-középhegység lábánál, illetve a Felső-Tiszavidéken elhelyezkedő falvak, kis- és középvárosok sora. Az ország más térségeiben azonban a (legfeljebb) középfokú végzettség egyelőre még csak elszórtabban fordul elő.

Felsőfokú végzettség szempontjából különösen azok a térségek vannak elgondolkasztató helyzetben, ahol az érettségizettek arányát jobbnak találtuk, mint azt a — viszonylag magas — iskolázatlansági arányok alapján gondolhattuk volna.

A felsőfokú végzettségűek arányát tekintve is az ország két legkedvezőtlenebb helyzetű térsége a Délnyugat-Dunántúl, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén legészakibb vidéke marad. Az összefüggően kedvezőtlen helyzetű településcsoportok azonban csökkennek. A Délnyugat-Dunántúlon az Ormánságra, valamint Lenti és vidékére korlátozódik; Borsod-Abaúj-Zemplénben pedig a volt encsi járás térségére. A harmadik kedvezőtlen térség a diplomások arányát tekintve (1,8%-nál kevesebb diplomás) a Mátra északi lejtőjén elhelyezkedő települések körzete.

Ugyanakkor néhány olyan térségben, amely az iskolázatlanok arányát tekintve országosan a legkedvezőtlenebbnek minősült, a felsőfokú végzettségűek arányát tekintve a kedvező, sőt legkedvezőbb csoportba került (2,3%-nál több diplomás a 18 évesnél idősebbek között). Két ilyen térséget emelnénk ki mint kirívó példát: az egyik a szatmári falvak, a másik a már említett volt bihari peremvidék esete. Mindkét térségben magas iskolázatlansági aránnyal magas és legmagasabb diplomás arány jár együtt!

Nem ennyire kirívóak, de azért figyelmet érdemelnek a Közép-Tisza vidékének kisvárosai és falvai, valamint Bács-Kiskun települései. Ezekben a térségekben ugyancsak viszonylag magasabb iskolázatlansági arány mellett viszonylag magas diplomás arányokat találtunk.

Kísérlet a vizsgálati eredmények értelmezésére

Mit jelentenek ezek az ellentmondások? Kétféleképpen értelmezhetjük őket. Az egyik értelmezés az, hogy a települések viszonylag sok iskolázatlan lakosságához néhány diplomás vezető és szakember társul; a viszonylag alacsony lakosságszám mellett ennyi diplomás már ellenkezőjére fordíthatja a képet. A másik értelmezés szerint ezek a diplomások értelemszerűen nem a települések lakosságának iskolázási törekvéseit jelenítik meg, hanem máshonnan

odakerült értelmiségieket. (Ezt látszik alátámasztani az a körülmény, hogy ugyanakkor az érettségizettek aránya nem mindenütt magas; nem mindenütt indokolja hát a települések belülről történő diplomás regrutációját.)

Akármelyik értelemezést fogadjuk is el, annyi kétségtelen, hogy a megjelölt körzetek szintén kritikus pontjai az iskolázottságnak. Ugyanis a helyi társadalmak egy sajátos torzultságára utalnak: arra a körülményre, hogy e társadalom iskolázottság szempontjából erősen polarizált. Ezzel szemben az Észak-Dunántúl már említett magasabb diplomás aránya, amely egyenesen magas érettségizett arányokkal, valamint alacsony iskolázatlansági aránnyal párosul, kiegyenlített, szerves iskolázottságra és ezen keresztül kulturális fejlődésre is utal.

Az iskolázottsági szerkezet említett torzulására röviden tanulmányozzuk az iskolázatlanok, illetve a diplomások arányváltozásának összefüggését néhány kiválasztott településcsoportban. [E településcsoportokról, illetve kiválasztásuk kritériumairól részletesebben írunk másutt (vö. Forray—Kozma, 1986.).]

Az elemzés során 193 olyan települést találtunk, amelyben valamennyi közoktatási intézménytípus megtalálható. Ebben a településcsoportban az iskolázatlanság és a diplomások arányszáma között igen erős összefüggést találtunk ($r = -0,83$). Ennek alapján elmondhattuk, hogy mennél alacsonyabb az iskolázatlanok aránya, annál magasabb a településen a diplomásokkal való el látottság; és hogy ez az összefüggés igen erős. Mindez megegyezik azzal, amit a köznapi gondolkodás is elfogad.

1376 olyan települést találtunk, amelyben általános iskola mellett óvoda is működött. A diplomások és az iskolázatlanok aránya itt is jól megfelelt egymásnak, bár ez az összefüggés távolról sem volt olyan erős, mint az imént idézett ($r = -0,45$). Mindenesetre azonban ennek alapján is statisztikai biztonsággal állíthattuk, hogy a kevesebb iskolázatlanság általában több diplomással jár a településen együtt, és fordítva.

383 településünkön a közoktatási intézménytípusok közül az óvodát és az (önállóan, illetve tagiskolaként működő) alsó tagozatot találtuk meg. További 706 településen viszont semmiféle közoktatási intézményt nem találtunk. E két településcsoportban az iskolázatlanok, illetve a diplomások aránya csak egészen gyöngén szignifikáns, szigorúbb szignifikanciaszinteknek már nem felel meg ($r = 0,29-0,30$). Ez tehát annyit tesz, hogy e két településcsoportban nem, illetve csak gyöngén és bizonytalanul függ össze az iskolázatlanok aránya és a diplomásoké. E két mutató ezekben a helyi társadalmakban lényegében egymástól függetlenül alakul.

Végül 252 olyan települést is találtunk, amelyekben óvoda sincs, csupán az általános iskola alsó tagozata működik. E településeken — amelyek egyéb szempontból is a legkedvezőtlenebb szintre csúsztak vissza — semmiféle összefüggést nem találtunk a közt, hogy iskolázatlan-e a lakosság, vagy hogy vannak-e ott diplomás értelmiségiek. Ezeken a településeken a helyi társadalom iskolázottsága egyértelműen torzult szerkezetű.

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy mindössze 183 olyan település van az országban, amelyre egyértelműen igaz az a közkeletű állítás, hogy ahol több az iskolázatlan, ott kevesebb értelmiségi fordul elő. Ezek a városaink. A további 1400 nagyobb községgel, falusi településsel együtt a magyar településhálózat állományának számszerűen nem egészen a felét alkotják. Igaz, hogy a településrendszerünknek ebben a felében a lakosság több mint kétharmada lakik; és itt is érvényes — bár tágabb határok között — az iménti összefüggés. Másfelől viszont a településhálózat másik felét kitevő településcsoportban ilyen összefüggés csak egészen halványan látszik, vagy egyáltalán nincs is. A lakosság mintegy harmada tehát olyan helyi társadalmak tagja, amelyeknek az iskolázottsága 1980-ban már súlyosan torzult szerkezetű (Kozma, 1985.).

Összegezés

Az iskolázottságot statisztikailag befolyásoló területi-társadalmi tényezők (migráció, korszerkezet, ellátottság, foglalkozási szerkezet) a nyolcvanas években már nem érvényesek változatlanul az ország teljes településhálózatában. Ehelyett a településrendszer meglehetősen határozottan két részre bomlik. A dinamikusan fejlődő településeken — az ország mintegy felében, a népesség csaknem kétharmadában — kiemelt szerepet játszik az átlagos iskolázottság alakulásában az érettségizettek egyre növekvő száma, a foglalkoztatottságon belül a mezőgazdaság fokozatos visszaszorulása, illetve a terciér szektor térhódítása; valamint a fiatalabb korosztályok létszámának ingadozása. Ezzel szemben a települések szám szerint másik felében — a népesség mintegy egyharmadára vonatkozólag — az átlagos iskolai végzettséget az iskolázatlanság még mindig magas arányszámai, a mezőgazdasági foglalkoztatottság, az idősebb népesség magas aránya, illetve a közintézményekkel való elhatároltság befolyásolja.

A települések e második csoportjában a népesség nemcsak hiányosan iskolázott, hanem a helyi társadalom iskolázottságának szerkezetében az elmúlt

évtizedben jellegzetes torzulás is bekövetkezett. Ez a torzulás úgy jellemezhető, hogy viszonylag jelentős iskolázottságbeli hiány ellenére átlagos mértékű középfokú végzettség is mérhető statisztikailag; még feltűnőbb azonban sok helyütt az iskolázatlanok, illetve a diplomások magas aránya.

Az iskolázatlanság fehér foltjai mellett ezt a körülményt — egy kiegyenlítettlen iskolázottsági szerkezetet, amely sok iskolázatlannal, ugyanakkor viszonylag nagyarányú diplomás csoporttal rendelkezik — tartjuk az iskolázottságbeli területi egyenlőtlenségek fontos jellemzőjének Magyarországon a nyolcvanas években.

I R O D A L O M

Beers, J. S.—Reardon, F. J.: Achievement and attitudinal changes associated with school district reorganisation. (Paper presented at the meeting of the American Educational Research Association), Chicago, 1974.

Benedek András—Forray R. Katalin—Kozma Tamás: A társadalmi-gazdasági feltételrendszer településstrukturális különbségei és az oktatás. (Tervezéshez Kapcsolódó Kutatások, 78.) Oktatókutató Intézet, 1983.

Benedek András—Semjén András: Információs bázis az oktatástervezés szolgáltatásban. In: Oktatóökológia. Szerk.: Forray—Kozma, OKI, 1986.

Coleman, J. S.: School desegregation and loss of whites from large central-city school districts. (Paper presented to the United States Commission on Civil Rights.) Washington, 1975.

Coleman, J. S.: Private schools, public school, and the public interest. The Public Interest, 1981. No. 64., 19–30.

Deák Zsuzsa és mtsai: A középfokú intézményhálózat fejlesztésének feltételei. (Tervezéshez Kapcsolódó Kutatások, 82.) Oktatókutató Intézet, 1984.

Forray R. Katalin: A szociálökológiai oktatáskutatásról. Magyar Pedagógia, 1983/4. sz. 12–24.

Forray R. Katalin: Iskolázási magatartások Komárom megyében. In: Oktatóökológia. Szerk.: Forray—Kozma, OKI, 1986.

Forray R. Katalin: Fővárosunk és középiskolái. (Tervezéshez Kapcsolódó Kutatások, 72.) Oktatókutató Intézet, 1983.

Forray R. Katalin: Az iskoláztatás alakulása és a társadalmi-területi folyamatok Komáromban. (Tervezéshez Kapcsolódó Kutatások, 88.) Oktatókutató Intézet, 1984.

Forray R. Katalin—Kozma Tamás (szerk.): Oktatóökológia. Oktatókutató Intézet, 1986.

Forray R. Katalin—Kozma Tamás: Az iskolázottság területi egyenlenségei Magyarországon. (Munkaközi beszámoló.) Oktatókutató Intézet dok., 1986.

Kálmán Endre (szerk.): Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok. Tankönyvkiadó, 1973.

- Kovács Lajos—Kozma Tamás: A középfokú oktatási intézmények integrációjának területi tervezhetősége. Pedagógiai Szemle, 1983/2. sz. 107—117.
- Kovács Lajos—Kozma Tamás: Középfokú szakképzés és területi tervezés. Közgazdasági Szemle, 1984/4. sz. 421—429.
- Kozma Tamás: Az oktatás távlati fejlesztésének eltérő területi feltételei. Közgazdasági Szemle, 1980/12. sz. 1422—1437.
- Kozma Tamás: Ágazati érdek és helyi társadalom. In: Böhm A.—Pál L. szerk.: Helyi társadalom III. Társadalomtudományi Intézet 1985, 153—174.
- Kozma Tamás: Az iskolarendszer fejlesztési stratégiája. Szociológia, 1982/1. sz. 95—108.
- Kozma Tamás—Schwertner János: Művelődésünk térképen. Élet és Tudomány, 1986/12. sz.
- Nagy József: A középfokú képzési rendszer fejlődési tendenciái és távlati tervezése. Kossuth, 1972.
- Nagy Mária: Az általános iskolás intézményhálózat kialakulása Komárom megyében. (Tervezéshez Kapcsolódó Kutatások, 83.) Oktatáskutató Intézet, 1984.
- Répássy Helga—Vámos Dóra: A szellemi potenciál területi kiegyenlítődésének lehetőségei. Területi Statisztika, 1985/6. sz. 597—610.